

waardering van deze gebieden van menselijk beleven als vorm van afweer. De medicus ontmoet dan patiënten, die met seksuele problemen, natuurlijk van een ander, opstaan en ermee naar bed gaan. Tegen ieder die het horen wil, uiten zij bepaalde theorieën omtrent de plaats der seksualiteit in het geheel der menselijke gevoelens. Zij maken van de seksualiteit hun hobby, zij organiseren zich in groepen, die in hun vrije tijd bezig zijn de seksuele problemen van ontelbare ongezien op te lossen. Als men er maar vaak over leest en spreekt, vooral in het openbaar, dan verliest het zijn gevaren, dan distantieert men zich via de objectivering. Ook hierbij dient aangetekend, dat in elke ontwikkeling van normale individuen wel eens een dergelijke periode optreedt, vooral in de adolescentie en in het manlijk en vrouwelijk climacterium. Men lette ook hier op de aanwezigheid van een fixatie in de tijd en van eventuele andere neurotische symptomen. De pathologie is bijna steeds af te lezen aan het dwang- en drangkarakter van de bemoeienis. Stoornissen in de integratie kunnen uitingen zijn van een hoogwaardige ontwikkeling. Zij gaan dan voorbij, men groeit er overheen. Een gezonde medische begeleiding, die al te ongeruste, angstige, overbezorgde of agressieve invloeden van ouders of verzorgers opvangt en onschadelijk maakt, zal gunstig werken. Dan kan een onredelijke ascetische instelling of een onredelijke seksueel-propagandistische houding als kortstondige stoornis in de integratie, worden gezien als een uiting van normale groei.

Wij hebben in dit artikel vele pathologische uitin-

gen van seksuele scheefgroei met opzet niet genoemd. De gehele problematiek bijvoorbeeld van de homoseksualiteit en homoërotiek is bewust weggelaten. Op een andere plaats in deze reeks artikelen zal er aandacht aan worden geschonken. In dit artikel hebben wij ons vooral bezig gehouden met de net niet en net wel neurotisch gestoorde jonge mens.

Samenvatting. Als criteria voor psychisch volwassen gedrag worden genoemd: de mogelijkheid om een harmonische relatie te scheppen tussen capaciteiten en prestaties; de mogelijkheid om een harmonische relatie te scheppen tussen zichzelf en zijn partner; de mogelijkheid om een bepaalde hoeveelheid toegebracht of opgeroepen leed normaal te verwerken.

Bij seksuele problemen van de psychisch gezonde, ongehuwde onderscheidt schrijver vijf categorieën stoornissen, elk met zijn eigen symptomatologie: stoornissen, berustend op onkunde; stoornissen, die te herleiden zijn tot de masturbatieproblematiek; situatiestoornissen; psychosomatische stoornissen; stoornissen in de individuatie en integratie. Van elke groep worden uitvoerig de verschijnselen en de therapeutische mogelijkheden besproken.

Summary. *Sexual problems in the unmarried human adult.* Criteria of psychologically adult behaviour include the ability to establish a harmonious relation between ability and performance; the ability to establish a harmonious relation between the self and a partner; the ability to assimilate in the normal way a given amount of grief inflicted or evoked.

— Discussing the sexual problems of the psychically sound unmarried adult, the author distinguishes five categories of disturbances, each with its own symptomatology, viz: disturbances based on ignorance; disturbances which can be traced to masturbation problems; situational disturbances; psychosomatic disturbances; disturbances in individuation and integration. The symptoms of each category are discussed in detail, with reference to therapeutic possibilities.

Het gezin in de statistiek

DOOR DRS T. VAN DEN BRINK*

La famille est l'élément naturel et fondamental de la Société et a droit à la protection de la société et de l'Etat (Artikel 16 van de Verklaring over de rechten van de mens.)

Bovenstaande aanhaling uit de in december 1948 in de vergadering van de Verenigde Naties aangenomen Verklaring over de rechten van de mens laat zien, dat tegelijkertijd een centrale plaats werd toegekend aan het gezin. Dat deze Verklaring dateert uit 1948 betekent geenszins, dat het gezin een ontdekking van recente datum zou zijn. Reeds eeuwenlang wordt het gezin als kleinste groep in onze samenleving erkend, ook al zijn er nog steeds landen c.q. gebieden, ook in Europa en ook in ons land, waar de zogenaamde „Grossfamilie” of familiehuishouding (meer) als primaire eenheid wordt beschouwd.

Evenmin mag uit het tweede deel van genoemd

artikel 16 worden afgeleid, dat van de kant van maatschappij en overheid voordien geen aandacht zou zijn geschonken aan het scheppen van mogelijkheden voor een zo goed mogelijke ontplooiing en, waar nodig, ook aan de bescherming van het gezin. Naarmate de sociale relaties in onze samenleving belangstelling gingen verkrijgen en verbetering van sociale toestanden in de doelstellingen van organisaties en verenigingen voor hulp en bijstand op verschillende gebieden en in de programma's van politieke groeperingen werden opgenomen, kwam daarbij meer en meer ook het gezinsaspect naar voren. Na de laatste oorlog heeft deze ontwikkeling echter een ander, men zou zelfs kunnen zeggen, een principiële karakter gekregen. Naast uitbreiding van activiteiten tracht men te komen tot consolidatie. Niet alleen spectaculair naar voren tredende situaties en problemen hebben de aandacht, doch in een streven naar systematische aanpak worden ook aanverwante en nog geheel buiten beschouwing gebleven gebieden binnen de gezichtskring betrok-

* Hoofd afdeling algemene tellingen en bevolkingsstatistiek van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

ken. Een van de symptomen van deze nieuwe ontwikkeling vindt men ook in het voortgaand pogen om te komen tot samenwerking, tot bundeling van krachten en tot integratie van activiteiten. De in 1951 opgerichte Nationale Contactcommissie voor Gezinsbelangen, waarin praktisch alle in ons land op het betrokken terrein werkzame instellingen zijn vertegenwoordigd, alsook de in 1955 ingestelde Gezinsraad zijn hiervan een sprekend bewijs.

Deze ontwikkeling heeft zich niet alleen in ons land, doch ook elders, voorgedaan en, evenals op tal van andere gebieden, heeft dit ook op het onderhavige terrein geleid tot het zoeken naar internationale contacten. Zo ontstond de Union Internationale des Organismes Familiaux met het drie-maandelijks orgaan *Familles dans le monde*.

Tegelijkertijd is sprake geweest van een groeiend besef, dat voor een juiste verdere ontplooiing van de praktische activiteiten de het gezin rakende vraagstukken, alsmede de wijze van benadering van het gezin, en dergelijke, meer systematisch onderwerp van studie en onderzoek moeten vormen en wel op zodanige wijze, dat daarbij meer bewust het gezin centraal wordt gesteld. Naast de bestudering en de op grond daarvan reeds beschikbare omvangrijke literatuur over het kind in al zijn aspecten, over de verhouding man/vrouw in het huwelijk en over de relatie ouders/kinderen, enzovoort, wordt, meer dan tot dusverre, het „gezin als groep” als uitgangspunt genomen. Meer dan tot dusverre! Want ook deze gedachte is niet nieuw. Reeds meer dan 25 jaar geleden (in 1937) wees Prof. Mr. Paul Scholten tijdens het congres over de geestelijke volksgezondheid te Amsterdam er op, dat het gezin meer is dan de som van man, vrouw en kinderen en dat, naast de individuele leden, het gezin als geheel als een afzonderlijke eenheid moet worden gezien. In de dertiger jaren kwam deze gedachte ook in de kring der Nederlandse sociologen reeds incidenteel naar voren (*Kruyt*).

De eigenlijke gezinsociologie is in ons land eerst na de laatste oorlog op gang gekomen. Verschillende vragen van meer algemene aard en bijzondere facetten betreffende het gezin, het gezinsleven, de onderlinge relaties tussen de gezinsleden, de verhouding van het gezin ten opzichte van de maatschappij en omgekeerd, zijn reeds in beschouwing genomen. Een verdere uitbouw en verdieping is zeker te verwachten. Voorts ook een nauwer contact tussen onderzoekers van verschillende disciplines. Met name dient hierbij aan de medische sector te worden gedacht. Bij tal van gedurende de laatste eeuw rechtstreeks of indirect op het belang van het gezin gerichte activiteiten speelden immers medische en algemene gezondheidsaspecten reeds een belangrijke rol. Met de ontwikkeling van de sociale geneeskun-

de tot afzonderlijk en speciaal studiegebied is in de kring der medici het gezin ook een object van wetenschappelijk onderzoek geworden.* Na de oorlog zijn verschillende publikaties met resultaten daarvan verschenen. Zij vormen waardevolle bijdragen. Vooral omdat in enkele mede tot uitdrukking komt, dat de gezinsproblematiek met de bestaande sociologische methoden nog niet voldoende wordt benaderd, met name voor wat de psychologische beweegredenen en de gevolgen daarvan in het psychologische en biologische vlak betreft (*Brenkman*). Ook uit de kring der sociologen zelf is hierop wel gewezen (*Bouman*). Nauwer samenwerking ligt dus alleszins voor de hand.

Nog zij opgemerkt, dat ook op dit gebied van het gezinsonderzoek sprake is van internationale uitwisseling van gedachten, ervaringen en bereikte resultaten. In de afgelopen tien jaar vonden reeds verschillende internationale congressen en seminaria plaats met „het gezin” als centraal thema.

* * *

Vanzelfsprekend is de bovengeschetste ontwikkeling gepaard gegaan met een toenemende behoefte aan kwantificering van verschijnselen en van onderlinge relaties op het onderhavige gebied, zowel ter bepaling van het algemeen beleid en de uitvoering daarvan, als in het kader van het wetenschappelijk onderzoek. Mede door deze behoeften gestimuleerd is in de loop der jaren, en wederom met name in de periode na 1945, voor het hierbedoelde gebied van een geleidelijk toenemende statistische informatie sprake geweest. Daarbij dient niet alleen gedacht aan de uitkomsten van de regelmatige statistische waarneming van overheids- en andere instellingen, verder aangeduid als algemene gezinsstatistiek, doch tevens aan de statistische gegevens, welke in toenemende mate bij het op speciale problemen gerichte wetenschappelijk onderzoek beschikbaar komen.

De waarde van laatstbedoelde gegevens dient te worden onderstreept. In veel gevallen hebben zij een wijdere strekking dan het onderzoek waarbij en waarvoor zij zijn verzameld. Bovendien geven zij door een andere benaderingswijze in een aantal opzichten meer en andere bijzonderheden dan de eerderbedoelde algemene statistiek kan verschaffen. Dit doet aan de waarde van deze laatste niet af. Zij biedt niet slechts de mogelijkheid voor een eerste verkenning van het terrein, doch door de toenemende detaillering ook voor een meer intensieve oriëntering en, wanneer deze niet voldoende blijkt, het uitgangspunt voor een zinvolle en efficiënte bepaling (en beperking) van het gebied en de vraagpunten, waarover een nader speciaal onderzoek licht zal moeten verschaffen. In een later stadium vormt de algemene statistiek dan nog weer het in vele gevallen noodzakelijke referentiekader voor de statistische resultaten van het speciale onderzoek.

Bij de genoemde algemene gezinsstatistiek dient

* In dit verband mag niet onvermeld blijven, dat tot de eerste studiën in ons land over het gezin mogen worden gerekend die van de huisarts P. A. Barentsen in de twintiger jaren over het gezinsleven in het oosten van Noord-Brabant, respectievelijk in Kennemerland. (*Mens en Maatschappij* 1926 en 1928).

onderscheid te worden gemaakt tussen de gegevens, welke zijn bedoeld om een inzicht te geven in de gezinsstructuur (grootte, samenstelling in de ruimste zin, en dergelijke) en die, welke een licht werpen op de dynamiek van het gezin (gezinsvorming, -uitbreiding, -inkrimping, -ontbinding). Daarnaast zijn dan nog van belang de wijzigingen in structuur en dynamiek in de loop der jaren, alsmede het tempo, waarin deze veranderingen zich hebben voltrokken.

De belangrijkste bron voor de eerstbedoelde structuurgegevens vormen de uitkomsten van de periodieke algemene volkstellingen.* Met de daarbij gevraagde bijzonderheden van zeer verschillende aard, bewerkt in onderlinge combinatie, kan een zeer gevarieerd en gedifferentieerd beeld worden verkregen. Bovendien bestrijken deze tellingen het gehele land en hebben voor de gehele bevolking betrekking op de toestand op eenzelfde datum. De resultaten bieden daardoor tevens een bijzonder uitgangspunt voor regionale vergelijkingen.

Ook op grond van de laatste volkstelling (van 31 mei 1960) zijn, en wederom in sterker mate dan bij vorige tellingen, een groot aantal gegevens over de Nederlandse gezinnen beschikbaar gekomen. Bij tal van bewerkingen is namelijk het gezin dan wel het gezinshoofd als uitgangspunt genomen. Aan de hand van de door het Centraal Bureau voor de Statistiek gepubliceerde uitkomsten is hierna de structuur van het huidige Nederlandse gezin van verschillende gezichtspunten uit benaderd.

* * *

Op 31 mei 1960 woonden van de 11.462.000 inwoners van ons land 10.299.000 of 90 procent in gezinsverband. Laatstbedoelde personen leefden in ruim 2,7 miljoen gezinnen, waarbij als gezin zijn beschouwd met elkaar samenwonende echtgenoten, al dan niet met ongehuwde eigen en stiefkinderen, alsmede een man of een vrouw met eigen en stiefkinderen. Uit bovenvermelde aantallen volgt een gemiddelde gezinsgrootte van 3,8. Behalve de ouder(s) telden deze gezinnen ruim 5 miljoen kinderen of gemiddeld 1,9 per gezin. Laat men de ruim 700.000 (of 27 procent) gezinnen zónder kinderen — dit wil dus zeggen de gezinnen waar (nog) geen kinderen zijn geboren of deze het ouderlijk gezin allen reeds hebben verlaten — buiten beschouwing, dan komt men voor de ruim 2 miljoen gezinnen met kinderen op een gemiddelde van ruim 2,5 per gezin.

Van de laatstbedoelde gezinnen had de meerderheid (1,2 miljoen of bijna 62 procent dezer gezinnen) maar 1 of 2 kinderen. Naast deze kleine waren er bijna 650.000 of 32 procent middelgrote gezinnen met 3, 4 of 5 kinderen en slechts 133.000 of maar bijna 7 procent grote gezinnen met 6 of meer

* Hierbij zij opgemerkt dat ook met bij het Centraal Bureau voor de Statistiek beschikbare, langs andere weg verkregen, gegevens bepaalde facetten van het gezin en het gezinsleven zijn te belichten. Zij zullen daartoe onder meer worden benut in het nog volgende artikel over sociaal-economische aspecten van de gezinsgrootte.

kinderen. In laatstbedoelde 7 procent der gezinnen leefden echter bijna 20 procent van alle kinderen; in de eerder genoemde 62 procent kleine gezinnen maar 35 procent van alle kinderen. Van de 5,1 miljoen kinderen zijn ongeveer 4,4 miljoen minderjarig. Behalve deze minderjarige kinderen leven dus ook nog circa 700.000 meerderjarige (ongehuwde) kinderen in het ouderlijk gezin.

Een andere onderscheiding is die naar de leeftijd van de gezinshoofden. Rekent men de gezinnen met een hoofd van jonger dan 35 jaar tot de jonge gezinnen dan zijn er ongeveer 650.000 van deze jonge gezinnen (bijna één kwart van alle gezinnen). Voorts zijn 375.000 (of bijna 15 procent) gezinshoofden van 65 jaar of ouder geteld. De tussengroep (hoofd 35-64 jaar) vormt ruim 60 procent van het totaal.

Men kan voor de 2,5 miljoen gezinnen met echtbaar ook uitgaan van de leeftijd van de echtgenote. Legt men de grens bij 45 jaar dan komt men op ruim 1,1 miljoen gezinnen met een echtgenote van 45 jaar en ouder, waarin geen verdere uitbreiding meer valt te verwachten en 1,4 miljoen met echtgenoten beneden de 45 jaar, waarin nog van gezinsvermeerdering sprake kan en zal zijn. In laatstbedoelde categorie gezinnen leven 3 miljoen kinderen, waarbij, lettend op de aangehouden leeftijdsgrens, overwegend aan minderjarige kinderen kan worden gedacht. Neemt men het totaal van 4,4 miljoen minderjarige kinderen in aanmerking dan blijkt dat ook in de eerstgenoemde gezinnen (met een echtgenote van 45 jaar en ouder) nog een groot aantal minderjarige kinderen leeft.

Het verband met de leeftijd laat duidelijk zien, dat de begrippen klein gezin en jong gezin zeker niet identiek zijn. Van de ruim 700.000 gezinnen bestaande uit een echtpaar zónder kinderen zijn er niet minder dan 490.000 (67 procent), waar de echtgenote reeds 45 jaar of ouder is. Ook in een groot aantal (36 procent) van de bijna 1,1 miljoen kleine gezinnen (echtpaar en één of twee kinderen) is de echtgenote reeds 45 jaar of ouder. Voorts is in de meerderheid (60 procent) van de circa 130.000 grote gezinnen (echtpaar met zes of meer kinderen) de echtgenote nog jonger dan 45 jaar.

Naast de 2,5 miljoen gezinnen met echtpaar behoren er 200.000 of 7 procent tot de zogenaamde onvolledige gezinnen, met andere woorden gezinnen zónder echtpaar. Daarbij is voor slechts 20 procent (42.000 gevallen) sprake van een vader met kind(eren) en voor de grote meerderheid (158.000 gevallen of bijna 80 procent) van een moeder met kind(eren).

De onvolledigheid van deze gezinnen is maar ten dele gevolg van ontbinding van het betrokken huwelijk door dood, echtscheiding of scheiding tussen tafel en bed. Van veel onvolledige gezinnen is het gezinshoofd nog gehuwd, doch woont de huwelijkspartner niet meer bij zijn (haar) gezin. Tot laatstbedoelde categorie behoren ook de gevallen waarin de man in verband met zijn werk elders woont, bijvoorbeeld omdat hij in afwachting van de komst van

zijn gezin reeds naar de nieuwe woongemeente in binnen- of buitenland is vooruit-gemigreerd.

Men mag bij onvolledige gezinnen niet aan overwegend jonge gezinnen denken. Het tegendeel is waar, met name voor die, gevormd door een man met kinderen. Van deze mannelijke gezinshoofden is de helft al 65 jaar of ouder tegen maar bijna 5 procent van de hoofden van de volledige gezinnen met kinderen. In wat minder sterke mate geldt hetzelfde voor de onvolledige gezinnen bestaande uit een vrouw met kinderen. Van deze vrouwelijke gezinshoofd is 75 procent 45 jaar of ouder tegen slechts 35 procent van de echtgenoten in volledige gezinnen met kinderen.

In de onvolledige gezinnen wonen minder kinderen dan in de volledige met kinderen. Van laatstbedoelde gezinnen heeft 30 procent maar één kind, van de onvolledige meer dan de helft (54 procent). Middelgrote en grote gezinnen vormen onder de onvolledige maar 19 respectievelijk 3 procent tegen 32 en ruim 6 procent onder de volledige met kinderen. Het gemiddelde aantal kinderen per onvolledig gezin (1,9) blijft dan ook aanmerkelijk achter bij dat voor de volledige met kinderen (2,6).

Het is opvallend, dat dit gemiddeld kindertal van 1,9 geldt zowel voor de onvolledige gezinnen, waar een man als voor die waar een vrouw aan het hoofd staat. Gaat men uit van de ruim 5 miljoen in gezinnen levende kinderen dan blijkt $7\frac{1}{2}$ procent van hen (377.000) in onvolledige gezinnen te leven.

Als afzonderlijke categorie dienen nog de bijna 80.000 (of 3 procent van alle gezinnen) zogenaamde secundaire gezinnen te worden genoemd, waarmee gezinnen zijn bedoeld, die geen zelfstandige eigen huishouding voeren, doch in een ander huishouden zijn opgenomen. Hierbij is overwegend (voor bijna 80 procent) sprake van gezinnen van een gehuwde zoon of dochter, deel uitmakend van het huishouden van de ouders (48.000 gevallen) of omgekeerd van gezinnen van ouders, opgenomen in het huishouden van hun kinderen (13.000 gevallen). De secundaire gezinnen zijn vooral jonge gezinnen. Circa 52 procent van de hoofden dezer gezinnen is jonger dan 35 jaar, terwijl dit maar met 25 procent van alle gezinshoofden het geval is.

De secundaire gezinnen zijn voorts overwegend gezinnen met geen of slechts gering kindertal. Van de volledige secundaire gezinnen heeft 52 procent, dus meer dan de helft, (nog) géén kinderen tegen maar 28 procent van alle volledige gezinnen. In die met kinderen bedraagt het gemiddelde kindertal 1,6 tegen 2,6 in alle volledige gezinnen met kinderen.

De onvolledige secundaire gezinnen hebben eveneens een gemiddelde gezinsgrootte (1,4), lager dan van alle onvolledige gezinnen tezamen (1,9) en ook voor deze onvolledige secundaire gezinnen geldt dat de hoofden daarvan jonger zijn (38 procent beneden 35 jaar) dan die van alle onvolledige gezinnen (slechts 9 procent nog geen 35 jaar).

Nog zij opgemerkt, dat deze onvolledige secundaire gezinnen (ruim 20.000) 25 procent van alle

secundaire gezinnen uitmaken, terwijl het percentage onvolledige gezinnen onder alle gezinnen maar 7 procent bedraagt of, op andere wijze uitgedrukt, van de onvolledige gezinnen leeft 10 procent als secundair gezin tegen maar ruim 2 procent van alle gezinnen.

* * *

De relatie tussen gezin en buitenwereld is in de loop der jaren steeds verder uitgegroeid, waartoe met name ook de moderne communicatiemiddelen als radio en televisie in sterke mate hebben bijgedragen. Toch blijven de persoonlijke contacten met anderen een belangrijke, zo niet de belangrijkste, factor voor de wederzijdse beïnvloeding van gezin en maatschappij en van bijzondere betekenis, onder meer reeds vanwege hun meer continu karakter, zijn de persoonlijke contacten in het kader van de beroepsuitoefening. Het effect van laatstbedoelde relaties zal voor het gezin groter zijn naar mate meer leden van het gezin beroepsarbeid verrichten, dus indien naast het gezinshoofd ook de echtgenote en/of kinderen een beroep uitoefenen.

Voor mannelijke gezinshoofden is beroepsarbeid regel. Slechts ruim 300.000 of 12 procent van de ruim 2,5 miljoen is zonder beroep. Van deze 300.000 is ruim 80 procent reeds 65 jaar of ouder. Van de mannelijke gezinshoofden beneden de 50 jaar is nog geen half procent beroepsloos.

De circa 160.000 vrouwelijke gezinshoofden (van onvolledige gezinnen) zijn overwegend (voor ruim 80 procent) beroepsloos. Ruim 30.000 moeten (mede) door beroepsarbeid in het bestaan van haar gezin voorzien.

Onder de echtgenoten in volledige gezinnen is de beroepsarbeid nog minder voorkomend, te weten slechts in 164.000 of 6,5 procent van de ruim 2,5 miljoen volledige gezinnen. In een groot aantal gevallen (64.000 of 2,6 procent) is daarbij sprake van medewerking van de echtgenote in het gezinsbedrijf (boerderij, winkel, enzovoort), zodat per saldo maar 100.000 buitenshuis werkende echtgenoten zijn aangetroffen (bijna 4 procent van het totaal). Bijna de helft (45 procent) van laatstbedoelde vrouwen is werkzaam in fabriek, atelier of dergelijke, 42 procent als employée (administratie, onderwijs, winkel-personeel) en 10 procent als bedrijfshoofd of in een vrij beroep.

Gezien ten opzichte van het totaal aantal werkende vrouwen in elk dezer categorieën blijkt van alle vrouwelijke bedrijfshoofden (of werkzaam in een vrij beroep) 25 procent tevens de plaats te vervullen van echtgenote in haar gezin en is dit laatste eveneens het geval met 10 procent van alle vrouwelijke employées en met 12 procent van alle arbeiders. Met name ten aanzien van de laatstbedoelde groepen is de beroepsarbeid van de gehuwde vrouw nog maar van betrekkelijk geringe omvang.

Op grond van beschikbare nadere bijzonderheden blijkt, dat de beroepsarbeid buitenshuis meer frequent is onder jongere dan oudere echtgenoten: onder die beneden 25 jaar bijna 10 procent, onder die

van 25-29 jaar maar 5 procent, onder die van 30-34 jaar nog slechts 4 procent en voor die van 35-44 jaar ruim 4 procent. Ongetwijfeld is hierbij onder meer de aanwezigheid van kinderen en met name van jonge kinderen van invloed. Van de 100.000 buitenshuis werkende gehuwde vrouwen heeft meer dan de helft (52 procent) een gezin zónder kinderen en een derde deel (33 procent) geen kinderen beneden 6 jaar. Slechts in 15.000 van de ruim 2,5 miljoen volledige gezinnen is sprake van een buitenshuis werkende echtgenote met 1 of meer jonge, nog niet-schoolgaande, kinderen.

De aanwezigheid van kinderen is eveneens van invloed op de werktijd. Beperkt men zich hierbij tot de tegen loon of salaris buitenshuis werkende echtgenoten (ruim 86.000 van de 100.000 buitenshuis werkende echtgenoten) dan blijkt, dat, indien géén kinderen aanwezig zijn, 23 procent een gedeeltelijke werkweek (of werkdag) heeft. Voor echtgenoten mét kinderen, doch zónder kinderen beneden 6 jaar, bedraagt dit percentage 40 en van die met één of meer kinderen beneden 6 jaar volstaat zelfs bijna 45 procent met een gedeeltelijke werkweek.

Let men op de sociale status van het gezin dan blijkt ook deze van invloed te zijn. Gaat men uit van de sociale beroepsgroep van de man, dan komt het buitenshuis werken van de echtgenote meer voor onder arbeiders in lagere dan in hogere inkomensgroepen. Het overeenkomstige geldt voor gezinnen van de zogenaamde employés en ook voor die van bedrijfshoofden. Of de hogere frequenties voor de lagere inkomensniveaus alleen samenhangen met meer financiële noodzaak is niet te zeggen. Overigens blijkt voor alle onderscheiden beroepsgroepen het reeds eerder vermeld verband met de al of niet aanwezigheid van kinderen (relatief méér werkende echtgenoten uit gezinnen zónder kinderen).

Tenslotte nog een enkel gegeven over de werkende kinderen. De in totaal 5,1 miljoen in gezinnen levende kinderen waren als volgt verdeeld:

- 1,5 miljoen nog jonger dan 6 jaar;
- 1,8 miljoen schoolgaande kinderen van 6 t/m 13 jaar en
- 1,8 miljoen kinderen van 14 jaar en ouder, van wie ruim 400.000 nog dagonderwijs genieten, bijna 125.000 thuis zonder beroep en ruim 1.225.000 met beroep.

De kinderen met beroep vormen dus bijna één kwart van alle in gezinnen levende kinderen en ruim tweederde van die van 14 jaar en ouder.

Uitgaande van de gezinnen blijkt, dat in bijna 750.000 of ruim 37 procent van de bijna 2 miljoen gezinnen met kinderen één of meer van hen een beroep uitoefende. In 60 procent van laatstbedoelde gezinnen was dit met slechts 1 kind het geval, in 25 procent met 2 kinderen en in de overige hadden 3 of meer kinderen een beroep.

Evenals dat van de echtgenote varieert het werken van de kinderen met de sociale positie van het

gezin en de onderlinge afwijkingen gaan in gelijke richting: onder de gezinnen van arbeiders zijn er relatief meer met werkende kinderen dan onder die van employés en binnen elk dezer twee categorieën weer méér naarmate het gezinshoofd in een lagere inkomensklasse valt. Daarnaast is het aantal werkende kinderen per gezin groter bij lagere dan bij hogere welstand.

Blijkens het vorenstaande is het werken van kinderen een belangrijk meer frequent verschijnsel dan dat van de echtgenote. In een aantal gevallen werkt zowel de echtgenote als één of meer kinderen. Hiermee rekening houdend, blijkt dat in ruim 30 procent van alle gezinnen het gezinsinkomen, behalve door het gezinshoofd, mede door echtgenote en/of kinderen wordt bepaald. Onder de bijna 2 miljoen gezinnen met kinderen geldt dit voor circa 750.000, dus voor bijna 40 procent dezer gezinnen.

* * *

Nog een ander verschijnsel valt op grond van de volkstellingsuitkomsten te kwantificeren. Een groot aantal gezinnen geniet geen volledige privacy. Reeds was sprake van de 74.000 secundaire gezinnen. Zij genieten in de huishoudens, waarin zij zijn opgenomen, ook al bestaat daarbij overwegend de relatie ouders/gehuwde kinderen of omgekeerd, geen 100 procent vrijheid van handelen. Dit geldt uiteraard ook voor de huishoudens waarvan zij deel uitmaken, waarbij voor 54.000 van laatstbedoelde huishoudens eveneens sprake is van een gezin.

Behalve de bovenbedoelde secundaire gezinnen kunnen ook afzonderlijke personen in het gezin zijn opgenomen. Blijkens de uitkomsten van de telling was dit het geval in ruim 250.000 of 9 procent van alle gezinnen. Met name betrof het aen het gezinshoofd verwante personen, daarnaast ook vreemden, onder wie mede begrepen inwonend dienst- en bedrijfs personeel.

Tenslotte dient in dit verband nog de samenwoning van afzonderlijke huishoudens in eenzelfde woning te worden genoemd. Wel is hier sprake van een eigen huishouding voerende eenheden en dus van een minder nauw contact dan in de eerder bedoelde gevallen, doch dit neemt niet weg, dat de samenwoning zowel voor de hoofdbewoner van de woning als voor de inwonenden een beperking van vrijheid betekent.

In totaal zijn in 1960 ruim 150.000 gezinnen* geteld, die hetzij door de woningnood gedwongen dan wel om andere redenen een deel van hun woning aan anderen hadden onderverhuurd. In 140.000 gevallen was sprake van onderverhuur aan een gezin.

Het vorenstaande samenvattend komt men enerzijds tot ruim 460.000 gezinnen, waarin een secundair gezin dan wel een afzonderlijk niet tot het

* Inclusief een aantal huishoudens, geen gezin in de betekenis als steeds in dit artikel bedoeld.

eigenlijke gezin behorend persoon was opgenomen of die een deel van hun woning aan anderen hadden afgestaan en anderzijds tot bijna 215.000 secundaire dan wel inwonende gezinnen. In totaal was dus voor circa 675.000 of 25 procent van de 2,7 miljoen gezinnen sprake van een „vreemd element” in gezin of woning.

Hoewel dit dagelijkse min of meer nauwe contact met niet-tot-het-gezin behorende personen in principe nog geen moeilijkheden behoeft te brengen is de kans op conflicten en gespannen verhoudingen ongetwijfeld groter dan wanneer het gezinsleven zich volledig afspeelt in eigen kring en binnen een niet met anderen gedeelde woning.

Uiteraard zullen deze consequenties mede afhankelijk zijn van de oorzaken van deze verschillende vormen van samenwonen (door woningnood gedwongen, financiële overwegingen, familieomstandigheden en dergelijke), welke bovendien telkens voor beide betrokken partijen nog niet dezelfde behoeven te zijn.

De hierboven genoemde samenwoning van gezinnen vormt een onderdeel van het huisvestingspatroon. Een meest van het algemene huisvestingspatroon afwijkend beeld vertonen de jonge gezinnen.

Van alle gezinnen bewoont 83 procent alleen een woning en bijna 7¹/₂ procent een woning als hoofdbewoner. Van de jonge gezinnen (gezinshoofd jonger dan 35 jaar) verkeert maar respectievelijk 73 en 4 procent in deze positie. Daartegenover is van deze jonge gezinnen 14 procent inwonend en leeft 6 procent als secundair gezin, hetgeen maar voor 5 respectievelijk 3 procent voorkomt onder alle gezinnen tezamen. Deze ongunstige positie van de jonge gezinnen kan ook nog op andere wijze tot uitdrukking worden gebracht. Terwijl zij 23 procent vormen van alle gezinnen, maken zij 55 procent uit van alle secundaire gezinnen en niet minder dan 65 procent van alle inwonende gezinnen.

Reeds de hier vermelde cijfers laten duidelijk zien, in welk een belangrijke mate de huidige woningnood en huisvestingsmoeilijkheden als vraagstuk van het jonge gezin dienen te worden beschouwd.

Voor afzonderlijke delen van het land bestaan in dit opzicht nog belangrijke verschillen. Ook ten aanzien van de eerder vermelde verhoudingen dient bedacht, dat deze betrekking hebben op het land als geheel en dat die bijvoorbeeld voor grote en kleine gemeenten, voor stad en platteland aanmerkelijke afwijkingen kunnen vertonen van het algemeen gemiddelde.

Het bovenstaande bevat overwegend kwantitatieve informatie en maar weinig beschouwingen. Dit was echter ook de bedoeling. Aanleiding voor dit artikel was de ervaring, dat de in naaste omgeving en ook binnen het door de dagelijkse werkkring bestreken gebied waargenomen verhoudingen en toestanden veelal een onvolledig of eenzijdig beeld ge-

ven van de werkelijke verhoudingen onder de totale populatie. Daarom is kennis en inzicht inzake het totaal-patroon van belang en zelfs noodzakelijk, indien men verschillen tussen eigen waarneming en totaal-beeld vermoedt en oorzaken en consequenties daarvan wil onderzoeken. In deze gevallen is het noodzakelijk vooraf aard en omvang der verschillen te bepalen.

Daartoe geven de eerder vermelde cijfers een eerste algemene oriëntering omtrent de gezinnen in ons land. Uiteraard konden uit het beschikbare volkstellingsmateriaal maar enkele grepen worden gedaan. Wel is bij de keuze getracht een aantal aspecten naar voren te brengen, welke in meer of mindere mate het gezinsleven kunnen beïnvloeden. Dit betekent geenszins, dat voor alle niet tot de besproken categorieën behorende gezinnen steeds van een „normaal” gezinsleven sprake zou zijn. Ook deze gezinnen kenmerken zich door een grote verscheidenheid van verhoudingen, welke bepaalde effecten kunnen sorteren. Men behoeft daartoe bijvoorbeeld slechts uit te gaan van de leeftijdsverhouding der echtgenoten (grote leeftijdsverschillen), van hun godsdienstige overtuiging (gemengde en niet-gemengde huwelijken), van de leeftijdsverdeling der kinderen, enzovoort.

In hoeverre de eerder besproken en eveneens de laatstbedoelde bijzondere situaties ook het lichamenlijk en/of geestelijk welzijn van de betrokkenen beïnvloeden, valt bij een algemene volkstelling uiteraard niet te bepalen. Hierop zou met name de ervaring van de huisarts licht kunnen werpen. Wel wordt zijn hulp in de regel slechts ingeroepen voor een individueel persoon, doch de overgrote meerderheid van deze personen is lid van een gezin en daarmee is in principe het uitgangspunt voor een onderzoek als hier bedoeld aanwezig. Opzet en uitvoering van een dergelijk onderzoek vormen een afzonderlijk vraagstuk, dat buiten het bestek van dit artikel valt.

Samenvatting. Reeds eeuwen lang heeft het gezin, als kleinste groep in onze samenleving, erkenning gevonden en belangstelling gehad. In de laatste decennia heeft de zorg voor en de bescherming van het gezin zich aanmerkelijk uitgebreid en bovendien een meer systematische aanpak verkregen. Tegelijkertijd zijn het gezin en het gezinsleven in toenemende mate ook object van studie geworden door onderzoekers van verschillende, ook medische, disciplines. Voorts wordt sterker dan vroeger aan het gezinsbegrip een eigen inhoud gegeven en het gezin als méér beschouwd dan de som van man, vrouw en kinderen.

Zowel bij het dagelijks beleid ten aanzien van het gezin als bij de bestudering van de het gezin rakende vraagstukken bestaat een groeiende behoefte naar kwantificering van relaties, met andere woorden aan statistische informatie. Bij de laatste volkstelling van 31 mei 1960 zijn weer een groot aantal gegevens beschikbaar gekomen, welke het gezin en het gezinsleven van verschillende gezichtspunten uit kunnen belichten. Ter illustratie volgen een aantal cijfers over grootte en samenstelling der gezinnen, over jonge en oude, volledige en onvolledige, zelfstandig levende en in een ander huishouden opgenomen (secundaire) gezinnen, over de relatie tussen het gezin en de buitenwereld via de beroepsarbeid van het gezinshoofd, de echtgenote en de kinderen, over het „vreemde

element" in het gezin en over het huisvestingspatroon der gezinnen.

Al deze cijfers zijn niet alleen van belang als beeld van bestaande verhoudingen in de totale populatie, zij kunnen daarnaast in tal van gevallen ook worden benut als referentiekader voor de statistische resultaten van speciale (steekproef) onderzoeken op het onderhavige gebied.

The family and statistical information. Summary. For ages, the family, as the smallest group in our society, has been receiving recognition and interest. The care and the protection of the family have been improved considerably over the last decades and have moreover been tackled in a more systematic manner. At the same time the family and the family life have increasingly become study objects through researchers of different disciplines, including those from the medical field. Besides, more than before, the concept family has been given its own meaning and the family nucleus is considered being more than the sum of husband, wife and children.

Both with the daily management regarding the family and with the study of problems concerning the family exists a growing need for quantification of relationships, in other words, a need for statistical information. With the latest Census of Population (May 31st 1960) a great number of data have again become available which make it possible to approach family and family life in the Netherlands from different angles.

As an illustration follow a number of data on size and composition of the families, on young and old ones, complete and incomplete ones, families living independently and those included in other households. Data are also available on the external relationship of the family through professional duties of the head of the family, the wife, and the children, on the

„foreign element" in the family and on the housing-pattern of families.

Not only are all these data of importance as an image of the existing relationships in the total population, in many cases they can also be used as a reference framework for the statistical results of special (sample) investigations into this particular field.

Bouman, P. J., *Gezins sociologie-Problematiek en Systematiek*. Sociologisch Jaarboek V, 1951.

Brenkman, C. F., *De huisarts en het gezin van zijn patiënt*. Van Gorcum en Comp., Assen, 1963.

Hofstee, E. W., *Het gezin in een veranderende wereld*. Verslag Studieweek huishoudwetenschap. Wageningen, 1950.

Kooy, G. A., *Het veranderend gezin in Nederland*. Leerdam, 1957.

Kruyt, J. P., *Het gezinsleven in verschillende delen van ons land*. Theologie en Praktijk, december 1938.

Idem, *Het gezin sedert de middeleeuwen*. Sociol. Bulletin, 1950.

Veld-Langeveld, H. M. in 't, *Gezins sociologie en gezinsbeleid*. Utrecht, 1963.

Unesco. *Changes in the family*. (1962) *Internat. Soc. Science Journal* 14, No. 3 (over tal van aspecten met zeer uitvoerige literatuuropgave).

Over speciale onderwerpen: onder meer Rijkssen (onvolledig gezin), Saal (boerengezin), Van Es (gezin met zwakzinnige kinderen), Milikowski (gezin in maatschappelijke relaties), Bloemhof (arbeidersgezin), Douma (gezin op verstedelijkt platteland), Gadourek (gezin in geïndustrialiseerde gemeenschap), Nationale Contact Commissie Gezinsbelangen (huisvesting jonge gezinnen) en voorts in verschillende studies over de huisarts en zijn praktijk (Buma, Huygen, Mertens, Ruhe en andere).

REFERATEN

VERZORGD DOOR DE STUDIEGROEP ARTIKELENDOCUMENTATIE

64-1r. Reanimatie. Otter, G. den (1963) *Soteria* 7, 182.

In dit oorspronkelijk als voordracht geschreven artikel bespreekt Prof. den Otter de medisch ethische problematiek rond de reanimatie en de intensieve therapie, zoals die door de vooruitgang van de mogelijkheden op dit gebied wordt opgeroepen. Hij gaat hierbij uit van de kritiek, die vooral ook van niet medische zijde klinkt, wanneer men deze zeer zegenrijke technieken gebruikt voor het zinloos verlengen van het leven, gepaard gaande met vermeerdering van het lijden zonder kans op uiteindelijk herstel.

Schrijver stelt, dat er in dit opzicht geen behoefte bestaat aan een nieuwe ethische code, maar dat het correct hanteren van de eigen specifieke indicaties en contra-indicaties dezer therapie, zal leiden tot handelingen, die geen medisch ethische conflicten behoeven op te leveren. Voor de reanimatie geldt dan, dat men slechts dan pogingen daartoe mag wagen, wanneer kan worden aangenomen, dat de schors van de grote hersenen nog niet onherstelbaar heeft geleden, dus als men in staat is de anoxie van de extracellulaire vloeistofruimte, binnen 5 minuten, bij een lichaamstemperatuur van 37° C., op te heffen. Als contra-indicaties gelden dus: strikt genomen de regel van „5 minuten bij 37° C."; als tweede het aanwezig zijn van een andere irreparabele afwijking, waardoor de overlevingskans na opheffen van de cerebrale anoxie nihil geworden is; ten derde als de hersenanoxie het onvermijdelijk gevolg is van een ongeneeslijke ziekte.

Wat betreft de profylaxe en de correctie van de vele andere afwijkingen van het milieu intérieur, die naast de anoxie de dood ten gevolge kunnen hebben, acht auteur deze „intensieve behandeling" steeds geïndiceerd, als logisch gevolg van de actieve en positieve medische mentaliteit. De voor reanimatie geldende contra-indicaties gelden hier dus niet.

Wanneer reanimatie en „intensive care" volmaakt succesloos zijn, geeft dit geen problemen. Alleen de indicatie tot het beëindigen van de kunstmatige verlenging van het leven scheidt de schrijver drie groepen: 1 Patiënten, die in leven blijven met al hun geestelijke potenties intact, maar meer of minder, ja zelfs zeer ingrijpende artificiële hulp behoeven. In dit geval bestaat er nooit een indicatie voor het doelbewust termineren van het leven. 2 Patiënten, waarbij door welke oorzaak dan ook de hoge cerebrale functies dusdanig hebben geleden, dat een volmaakt onmenselijke vorm van leven, waarbij echter de vegetatieve functies feilloos functioneren, is overgebleven zonder hoop op herstel. Beëindigen van zulk een bestaan zou veel meer betekenen dan euthanasie maar op een zeer actieve doodslag neerkomen. 3 Patiënten, waarbij naast volkomen verloren gaan van de cortex cerebri ook de basale ganglia en de hersenstam zijn afgestorven. Spontane ademhaling is afwezig en vele andere vegetatieve functies behoeven voortdurende kunstmatige ondersteuning en substitutie, zodat men nog slechts met een menselijk preparaat te doen heeft. In dat geval dient de therapie te worden gestaakt, indachtig de oude regel in de geneeskunde, dat elke therapie, die niet het gewenste effect of zelfs een daaraan tegengesteld effect heeft, dient te worden beëindigd. Het staken van de reanimatie in deze gevallen noemt schrijver orthothanasie: een essentieel onderdeel van een bewust en verantwoord medisch handelen.

H. Kramer.

64-2r. Diagnostic process. Crombie, D. L. (1963) *J. Coll. Gen. Pract.* 6, 579.

Het begrip diagnose wordt in de „Oxford English Dic-